

**ENTEGRASYON, ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE KATILIM: ALMANYA TÜRKLERİNİN
YAKLAŞIMI¹**
**INTEGRATION, MULTICULTURALISM AND PARTICIPATION: THE APPROACH OF
GERMANY TURKS**

Ahmet ASLAN²

ÖZET

Günümüzde Almanya'da altmış yıla yaklaşan göç tarihine sahip bir Türk varlığı söz konusudur. Türkiye kökenliler; zamanla Almanya'da kalıcılığı vurgulayan arayışlara girişmiştir. Bu arayışın en temel tartışmaları entegrasyon, çokkültürlülük ve kimlik kavramları üzerinden yürütülmüştür. Almanlarla Türkiye kökenlilerin birlikte yaşamaya dair yaklaşımları bu soruna ilişkin seçilen kavramları belirlemektedir.

Çokkültürlü toplumlarda birlikte yaşama ilişkin elde edilen birikim kayıtsız kalınamayacak bir literatüre ulaşmıştır. Bu birikimden yararlanmak günümüz toplumlarında sosyolojik, politik ve pedagojik birçok sorunun anlaşılmasında olumlu rol oynayacaktır.

Araştırmada mülakat, odak grup görüşmesi, gözlem ve dokümantasyon metotları kullanılarak, Almanya Türklerinin entegrasyon, çokkültürlülük ve katılım kavramlarına yaklaşımları tespit edilmiştir. Konuyla ilgili farklı kesimlerden ve kurumlardan kimselerle 42 mülakat ve bir grup ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş, elde edilen bulgular bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

Araştırmada "Almanya, çokkültürcü bir politika izlememekte ve tartışmaya açık bir entegrasyon politikası yürütmektedir." ve "Almanya Türkleri, asimilasyon yerine, kültürel kimlikleriyle var olma eğilimindedirler ve katılım söylemini geliştirmektedirler." sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Entegrasyon, Çokkültürlülük, Katılım, Asimilasyon.

ABSTRACT

Today, there is a Turkish presence in Germany with a migration history of nearly sixty years. Turkey origin; In time, he started to search for persistence in Germany. The most basic discussions of this quest were carried out on the concepts of integration, multiculturalism and identity. The approaches of Germans and immigrants to living together determine the selected concepts related to this problem.

The accumulation of co-existence in multicultural societies has reached a literature that cannot be indifferent. Utilizing this knowledge will play a positive role in understanding many sociological, political and pedagogical problems in today's societies.

In the research, the approaches of the German Turks to the concepts of integration, multiculturalism and participation were determined by using interview, focus group interview, observation and documentation methods. 42 interviews with people from different backgrounds and institutions on the subject and focus group interviews on the subject and the findings were analyzed with a holistic approach.

"Germany does not pursue a multiculturalist policy and carries out an open integration policy." and "The Turks of Germany tend to exist with their cultural identities instead of assimilation, and they promote the discourse of participation." results have been reached.

Key words: integration, multiculturalism, participation, assimilation.

¹ Bu makale alan araştırması Temmuz 2016- Temmuz 2017 döneminde gerçekleştirilen "Çokkültürlülük ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı ve Din: Köln Örneği" başlıklı doktora çalışmamızın verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Dr. Öğretmen, MEB, ahmetasl55@gmail.com, ORCID NUMBER: 0000-0003-1657-9662

GİRİŞ

Kavramların doğuşu insan zihninin sorunların analizi ve çözümüne yoğunlaşmasına bağlanabilir. Düşünen birey değişen şartların doğurduğu sorunlara çözüm arayışında eldeki kavramların yetersizliği ile yeni kavram arayışına girer. Dünün sorunlarını anlama ve çözme çabasında yeterli bulduğumuz kavramların bugünün sorunları karşısında yetersizliğini hissettiğimiz çok karşılaşılan bir durumdur. Ancak kavram geliştirme sürecinin derin felsefi, düşünsel çabanın bir sonucu olduğu, geliştirilen kavramların zafiyetinin o kavramın ilgililerce kabulünü ve o kavramın yaşam süresini etkileyeceği unutulmamalıdır.

Modern toplumun 20. yüzyılın başlarındaki sorunları için geliştirilen kavramların, yüzyılın sonlarına doğru oluşan sosyolojiler için yetersiz kaldığı söylenebilir. Birlikte yaşamın kavramları olarak çokkültürlülük, entegrasyon ve katılım gibi kavramları analiz ederken, bu kavramların doğduğu sorunsal zemini irdelemek anlamlı olacaktır.

Göç, zaman ve mekân algısının değişimi, kitle iletişim araçlarının hegemonyası, küreselleşme gibi olgular günümüz sosyolojisinde çokkültürlülük, entegrasyon, katılım gibi kavramları karşımıza çıkarmaktadır. Kültürel çeşitliliğin hakim olduğu toplumlarda barış içinde birlikte yaşama yapısal işlevselci bir bakışla en temel idealler arasında yer almaktadır.

Genellikle göç süreçlerinde gözlemlendiği gibi 30 Ekim 1961 tarihinde Bonn'da Almanya ile Türkiye arasında yapılan işgücü anlaşmasıyla Türkiye'den Almanya'ya başlayan ve temel nedeni ekonomik olan göçün de öncesinde göç eden ve göç alan tarafların tahmin edemedikleri birçok sosyo- kültürel sonucu ortaya çıkmıştır. Başlangıçta göç eden topluluk ve göç alan toplum iş gücü göçüne ekonomik sebeplerle oldukça pragmatik yaklaşmış, bu süreci geçici ve sınırlı olarak görmüş ancak iki toplumun bir arada yaşama süreci uzadıkça göçün insanî ve sosyal yönünün ihmal edilmesinden kaynaklanan çeşitli sorunlar gün yüzüne çıkmıştır.

Türk ve Müslüman kimlik tanımlamalarının Avrupa kültür ve medeniyeti için "öteki" oluşu (Caldwell, 2011; Kalm, 2018), göçmenlerin ve göç kökenlilerin özellikle 21. yüzyılın başlarından itibaren yaşanan terör olayları da gerekçe gösterilerek güvenlik meselesi olarak değerlendirilmesi (Kaya&Kentel, 2005:15), işsizlik, eğitim sorunları gibi yaşanan toplumsal sorunlarda sorumlu tutulmaları göçmenlerin ve yeni kuşakların çokkültürlülük, entegrasyon ve katılım çevresinde geliştirilen söylemlere bakışını, bu söylemler karşısında geliştirdikleri strateji ve taktikleri etkilemektedir. Almanya, bir göçmen ülkesi olduğunu deklare etmesine ve farklı kültürleri bünyesinde barındırmasına rağmen buradaki Türkiye kökenliler nazarında çokkültürlülük konusunda nasıl bir tutum sergilemektedir, Almanya'nın yürüttüğü entegrasyon politikaları buradaki Türk diasporası tarafından nasıl algılanmakta ve yorumlanmaktadır? Yarım asrı aşan birlikte yaşama tecrübesinden sonra gelinen noktada Türk diasporası birlikte yaşama dair nasıl bir söylem geliştirmektedir? soruları çalışmamızın temel problemini işaret etmektedir.

Almanya'ya göçün başlaması ile buradaki Türkiye kökenliler üzerine araştırmalar yapılmaya başlanmış, öncelikle göçün ekonomik boyutu ve kültürel karşılaşma sorunları üzerinde durulmuş, yetmişli yılların başlarından itibaren aile birleşimleri ile birlikte asimilasyon, entegrasyon, akültürasyon ve aile sorunları gibi konular işlenmiş, 1990'lı yıllarda ise yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, çifte vatandaşlık, işsizlik gibi konular araştırılmıştır (Kaya, 2000:15-16). Doksanların sonu ve iki binli yıllar itibarıyla Avrupalı Türklere ve özellikle Almanya'daki Türkiye kökenlilere ilişkin araştırmalarda ise kimlik arayışı, dini yaşantı, göç kökenlilerde toplumsal değişim ve yeni kuşakların kimlik inşa süreçleri gibi konular dikkat çekmektedir. Bizim araştırmamızda ise, literatürde son dönemde kültürel karşılaşmalar bağlamında geniş yer tutan çokkültürlülük ve entegrasyon olgularına kavramsal çerçeve çizilerek bu kavramlar belirginleştirilmeye, birlikte yaşamın sorunlarına Türk diasporasının bakış açısını tespit etmeye, geliştirilen yeni söylemler analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Çokkültürlülük tartışmalarında Almanya'nın konumunu tespit etmek, Almanya'nın savunduğu entegrasyon yaklaşımını analiz edip bu yaklaşımın Türklere nazarındaki görünümünü betimlemek, son dönemlerde entegrasyonun temel bir amacı ve başarıya ulaşmış olmadığını bir göstergesi olarak gündeme getirilen katılım (participation) kavramının içeriğini ve Türkiye kökenli Almanyalıların bu

konudaki bakış açıslarını belirlemek ve bütün bu amaçlananları zengin sonuçlara ulaşmak için yöntemsel çoğulculuk anlayışı ile analiz etmek, çalışmamızın amaçlarını oluşturmaktadır.

Gerek tarihsel sebepler gerekse göç, küreselleşme gibi süreçler sonucunda günümüz toplumları kültürel çeşitliliği daha yakından yaşamaktadırlar. Farklı kültürlerin karşılaşmasından doğan sorunlar bağlamında geliştirilen çözümler; insan hakları, azınlık hakları, kültürel kimliklerin korunması gibi kriterler açısından çeşitli bağlamlarda sürekli test edilmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Birlikte Yaşamın Kavramları

1.1. Çokkültürlülük

Çokkültürlü ve çokkültürlülük kavramları fazla uzun olmayan bir geçmişe sahiptir. Terim olarak 1989'da İngilizce Oxford Sözlük'te yerini alan çokkültürlülük, geçen yüzyılın sonlarında kamusal ve siyasal hayatta, sivil toplumda ve akademik dünyada popülerleşmiştir.

Çokkültürlülük kavramı, farklı anlamları ifade edebilecek şekilde kullanılabilir. İlk bakışta çokkültürlülük; farklı sosyal çevrelerden, dini inançlardan, etnik kökenlerden veya milliyetlerden gelen bireylerden oluşan çağdaş toplumların bir niteliği olarak anlaşılabilir. Kültürel çeşitliliğin eşanlamlısı olabilecek olan bu kullanım demografik betimlemeye dayanmaktadır. Diğer bir bağlamda ise çokkültürlülük, toplumsal ve kültürel çeşitliliğe değer veren ama bunun siyasal düzeni şekillendirmesine de imkân vermeyen çoğulculuk anlamında kullanılmaktadır. Ve son olarak çokkültürlülük, birtakım özel aidiyetlerin varlığını ve değerini kabul etmekte kalmayan ayrıca bunları siyasî normlara ve kurumlara kaydetmeyi de öneren belli bir siyasi programı ifade etmektedir. İnsanlık tarihinde gerek kültürel çeşitlilik olarak gerekse farklı milliyetlerden oluşan imparatorluklarda olduğu gibi etnik, dini ya da ırka dayalı bileşenlerin anayasal olarak tanınması şeklindeki çeşitlilik farklı devirlerde görülmüştür. Ancak günümüzde tartışılan çokkültürlülük; eşitlik prensibine dayalı, yalnızca bazı özel düzenlemelerden yararlanan birkaç tarihsel topluluğun değil kökeni ne olursa olsun bütün bireylerin kültürel olarak tanınmasını gerçekleştirme iddiasındadır (Doytcheva, 2009:15-18). Başka bir deyişle çokkültürlülüğü modernitenin demokratik, özgürlükçü, eşitlikçi ve bireyselci boyutlarından ayrı düşünmemek gerekmektedir.

Kültürel çeşitliliğin farklı kaynakları tespit edilebilir. Bunlardan biri bir devlet içinde birden fazla ayrı bir ortak dili ve kültürü olan tarihsel toplulukların yan yana yaşamasıyken (Kymlicka, 2015:41) bir diğeri göçtür. Göç alan ülke göçmenlerin etnik özelliklerini korumalarına izin verirse o ülke kültürel çoğulculuk sergileyecektir. Bu olgu öncelikle en yüksek göç alma oranına sahip Avustralya, Kanada ve ABD gibi ülkelerde hayati öneme sahip olmuştur. Bu ülkelerde 1960'lara kadar göçmenlerden kendi özgün geçmişlerini terk ederek ev sahibi ülkenin kültürel normlarını özümsemeleri beklenirdi. Göç olgusunda 'Anglo uyum modeli' olarak bilinen bu anlayışın amacı siyasi istikrarın temeli olarak görülen asimilasyona ulaşmak olmuştur. Ancak göçmen grupların baskısıyla 1970'lerin başlarında bu üç ülkede asimilasyon modeli terk edilerek göçmenlerin kimi kültürel özelliklerini korumalarına izin veren, hatta bunu teşvik eden daha hoşgörülü ve çoğulcu politikalara yönelinmiştir (Kymlicka, 2015:45-46).

Bugün tartışma konusu olan çokkültürlülük projesi; kamu otoritesi açısından kültürel çeşitliliği teşvik etmek, kişilere farklılıklarını geliştirmenin ve aktarmanın fiili yollarını sağlamak -mesela kamusal alanda Sih türbanı ya da başörtüsü takılmasına izin vermek-, dile ilişkin haklar tanımak -mesela anadilin kamusal öğretimini sağlamak, iki dilde öğretim vermek-, kültürel kurumlara devlet teşviki vermek, ayrımcılıkla mücadeleye kamusal destek vermek gibi ideallere sahiptir ki bütün bunlar güçlü refah devletinin aktif işlevselliğine bağlıdır (Doytcheva, 2009:23). Kısaca çokkültürlülük, herhangi bir toplumda farklı kültürlerin, farklı etnik yapıların bir arada yaşamasını onaylayan bir tanınma politikasıdır. Bu tanı(n)ma öncelikle siyasal alanda gelişmişken, daha sonra bütün toplumsal alanlarda talep edilir, uygulanır olmuştur.

Çokkültürlülük, modern demokratik devletlerin anayasal ve yasal altyapılarıyla birlikte kurumlarını yeniden şekillendirerek farklı kültürlerin kendilerini geliştirme ve sürdürmesine imkan sağlama esasına dayalı, 1970'lerden sonra gelişmiş siyasi bir program, entelektüel bir tartışma, toplumsal bir tecrübe olarak tanımlanabilir. Çokkültürlülük, farklı kültürler arasında hiyerarşik herhangi bir ayrımı reddeder.

Her kültür biriciktir ve kendine has karakteristik özelliklere sahiptir. Ancak her kültür ve o kültüre ait kimlik de 'öteki' ile anlam kazanmaktadır. Özünü yabancıya tamamen kapatmış birey de toplum da sağlıklı gelişemez. Kültürel varoluş ve ilerleme bu gerçekliğe dayanmaktadır (Kula, 2012:56).

Modernite ile birlikte gelişen ulus devlet zihniyeti giderek farklılaşmakta ve bu değişimin sonucu olarak etnik gruplar, kendi otantik değerlerini, ulusal kimliklerin önüne geçirmektedirler. Çokkültürlülük bu noktada gündeme gelmekte ve kendine meşruiyet zemini aramaktadır. Avrupa Birliği'nin oluşum sürecinde bu husus da tartışma konusu yapılmakta ve etnik kimlikler, insan hakları bağlamında kısmen temel hak ve özgürlükler sınıfına dâhil edilmektedir.

Modernlikteki tasavvurun aksine günümüzde bireyin tarih üstü olmadığı, bir toplumsal bağlam içinde kendini bulduğu/oluşturduğu fikrinin yaygınlık kazanmasıyla, kültür öznenin vazgeçilmez bir parçası olarak belirmiş ve kültürün bireyin kimliğinden ayrılabilen bir ilinek (araz) olarak görülmesi güçleşmiştir. Evrensel-soyut insan doğası şeklindeki öz inşasından bağlamsal bir inşaya yönelme; insanların farklı dil, din, etnisite, cinsiyet, renk, kültür taşıyıcıları oldukları ve bunların bireylerin kimlik oluşumlarında görmezden gelinemez katkıları olduğunun benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Ve nihayetinde özneyle özdeşleşen homojen ulus-devletin merkezi konumunun zayıflamasıyla farklı kimlikler ve özneler inşa eden çok sayıda kültür sahnede yerini almıştır (Erincik, 2011:220).

Çokkültürlülük tartışmaları; Parekh'in de vurguladığı gibi, azınlıkların kültürel hakları, birleşik hakların doğası, kültürlerin neden birbirinden farklı olduğu, bu farklılıkların kalıcı mı yoksa geçici mi olduğu, tüm kültürlerin aynı derecede saygıdeğer olup olmadığı, kültürlerin hangi kriterlere göre yargılanabileceği, bu kriterlerin nasıl elde edileceği, kültürler arasında diyalogla derin ihtilafları çözmenin mümkün olup olmadığı, devletin vatandaşları arasındaki kültürel farklar karşısında nasıl bir tavır takınacağı, baskın kültüre ayrıcalık tanınıp tanınmayacağı, devletin kültürel çeşitliliğe saygı ile toplumsal bütünleşmeyi bir arada nasıl yürütebileceği gibi soruların cevabına yönelmek durumundadır. Yine söz konusu tartışmalar, siyaset kuramcılarının geçmişteki siyasi birlik modellerini ve evrenselci haklar, adalet, eşitlik kuramlarını da sorgular niteliktedir. En nihayetinde bu tartışmalar, insan doğasının nitelikleri; kültürün yapısı, doğası, iç dinamikleri ve insan yaşamındaki yeri konusunda etraflı bir arayışı gerekli kılmaktadır (Parekh, 2002:12-13).

Kültürel farklılıkların hoşgörü içinde bir arada yaşaması inancı, günümüzde artık çağdaş değerler arasında sayılmaktadır. Ancak çağdaş demokrasi geleneği; çeşitlilik, kültürel farklılık, insan hakları ve sekülerizm gibi ilkelere dayandırılrsa da, Avrupalılık kimliği, "öteki"ne belirlenmiş konumu dışında yer vermemekte direnir görünmektedir (Perşembe, 2009:234). Bu durum da çokkültürlülüğe bakışı bağlamsallaştırmakta, çokkültürlülük tartışmalarının derinlikli yapılmasını gerektirmektedir.

1.2. Entegrasyon

Türkçede bütünleşme olarak karşılanan entegrasyon kavramı sosyolojide, toplumdaki gruplar, kurumlar ve sosyal yapının diğer unsurları arasındaki uyumu ifade etmektedir (Günay, 2012: 343). İşleyen bir bütüne ve sosyal sisteme sahip olabilmek için sosyal sistemin parçalarının birbiriyle uyum sağlamaları gerekmektedir. Bu amaca ulaşılabilmesi grup, parti, cemaat gibi küçük yapılarda var olan "biz" duygusunun toplum seviyesine taşınması beklenir. Bir sosyal gruba, cemaate, etnisiteye dâhil olma bilinci; aynı seviyede toplumun bütününe dâhil olma bilinci ile uyumlu değilse sosyal bütünleşmede sorunlar var demektir. O halde sosyal bütünleşme ile birlikte sosyal farklılaşmayı da göz önünde bulundurmaya gerekmektedir. Bir toplumun zamanla farklılaşması, heterojenleşmesi, yeni mesleklerde farklı niteliklerde işgücü ve farklı aile/egitim özelliklerine sahip gruplar kazanması gibi sebeplere rağmen o toplumun fertlerinin ve gruplarının davranış normları aynı veya benzer ise o toplumda bütünleşmeden bahsedilebilir. Ancak bütünleşmenin derece farkına dayalı olduğu, hızlı değişimlerden etkilenebildiği de unutulmamalıdır (Erkal, 2012:246-247). Durkheim tarafından modern toplumlarda işbölümü ile gerçekleşeceği ifade edilen toplumsal bütünleşme; yine ona göre, meslek grupları arasındaki mücadelenin düzenlenmesi, komşuluk, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinin intihara, dağılmaya ve anomiyeye engel olması gibi etkenlerle açıklanabilir (Freyer, 2012:141-143).

Avrupa toplumunda birlikte yaşam için en son geliştirilmiş bir ideal olarak sunulan entegrasyon göç alan toplum ve göçmen taraflar arasında gerçekleşen; birlikte yaşam için belirlenmiş ortak prensipler

üzerine kurulu; haklar ve sorumluluklar dengesini gözeten; göçmenlere ekonomik, sosyal, kültürel ve politik fırsatlar sunması beklenen; uzun vadeli dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Açık Toplum Enstitüsü, 2010:18).

Çokkültürlü ve çok etnili toplumlarda entegrasyonun, yapısal ve kültürel uyumun sağlanması karmaşık ve çok yönlü ilişkileri içeren bir süreçtir. Sadece işbölümü ve kurumların birbirleriyle uyumlu ilişkileri bu tür toplumlarda entegrasyonun sağlanması için yeterli değildir. Böyle toplumlarda entegrasyonun gerçekleşmesi; farklı etno-kültürel grupların ülkedeki her türlü imkândan eşit yararlanabilmesine, aralarındaki çatışma potansiyelinin azaltılmasına ve uyumlu bir yaşamı sürdürmelerine bağlıdır (Toksöz, 2006:18). Azınlıklar böyle bir entegrasyon sürecinde bir taraftan kendi kültürel kimliklerini koruyabilmeli, diğer taraftan da toplumsal sisteme katılabilmelidir.

Entegrasyon teori ve politikaları ilk defa 1960'lı yıllarda Amerika'da asimilasyon politikalarının yararsız olduğu anlaşılınca gündeme gelmiştir. Avrupa'da ise entegrasyon tartışmaları, işgücü göçünün ilk yıllarında Avrupa'ya gelenlerin kalıcı olmayan işçiler olarak görülmesi sebebiyle daha sonraki bir süreçte başlamıştır. Ancak göçmenler zamanla kalıcı olma eğilimi gösterince, bir yandan çoğunluk toplumunda yabancı düşmanlığı artmaya başlamış, diğer yandan göçmenler sosyo-ekonomik ve kültürel haklarını arama sürecine girmişler ve Avrupa'da çokkültürcü toplum talepleri gündeme gelmeye başlamıştır (Faist, 2003:420).

Entegrasyon kavramı ile her devletin ve toplumun aynı şeyi kastettiği veya kendilerini entegre etmeleri talep edilen azınlık gruplarından aynı adımların atılmasının beklendiği söylenemez. Politikacılar azınlıklara ilişkin resmi ifadelerinde ve sosyal bilimciler teorilerinde olumsuz çağrışımları sebebiyle asimilasyon kavramını tercih etmemektedirler. Castles, azınlıkları hâkim kültür içinde eritmenin hedeflendiği entegrasyon politikalarını “asimilasyonun yavaş ve kibar biçimi” olarak nitelendirmektedir (Castles & Miller, 2003:420). Asimilasyon ile entegrasyon arasında kesin bir sınır çizmek zor görünse de entegrasyon, kesinlikle çoğunluk kültürü içinde erimek, asimile olmak değildir (Somersan, :92). Ancak asimilasyon entegrasyonun son merhalesi ya da muhtemel sonuçlarından biri olarak görülebilmektedir (Faist, 2003:307).

Kimi entegrasyon politikaları, kültürel farklılıkların uzun vadede kültürel bir senteze evrilecekleri beklentisi içerisinde görünmektedir. Kimileri ise entegrasyonu asimilasyon hedefinden bir önceki aşama olarak nitelendirmektedir. Ancak entegrasyonun asimilasyondan temel farkı, azınlıklardan öz kimlik ve kültürlerini terk etmelerini beklememesidir. Kültürel azınlıklara, kültür miraslarına sahip çıkma ve onları geliştirme hakkının tanınması entegrasyon politikasının temel karakteristiğini oluşturmaktadır.

Eisenstadt; toplumsal norm ve rollerin öğrenilmesini içeren kültürel boyut, kişisel hoşnutluk ve duygusal uyumu kapsayan kişisel boyut ve göçmenlerin ev sahibi toplumun kurumlarındaki varlığını ifade eden kurumsal boyut olmak üzere üç boyutlu bir entegrasyon betimlemesi yapar (Perşembe, 2005:47).

Entegrasyon hem göçmenlerin hem de göç alan toplumun birbirleriyle etkileşimlerinin bir sonucu olarak yeni durumlara uymaları yolu ile gerçekleşen çift yönlü bir süreçtir. Bu süreçte toplumun bütün üyelerinin ortak değerlere ve normlara riayet etmesi beklenir. Kültürel entegrasyon sürecinde bir taraftan göçmenler hâkim toplumun değerlerine ve davranış normlarına uymaya çalışırken, diğer taraftan çoğunluk toplumu göçmenlerin kültürel değerlerini tanımaya ve anlamaya çalışır. Yapısal entegrasyon sürecinde göçmenler, toplumsal kurum ve kuruluşlarda varlık göstermeyi, iş dünyasında yer edinmeyi başarır.

Etnik ve kültürel olarak farklılaşan grupların bir arada yaşadığı toplumlarda entegrasyonun sağlanamaması ve azınlıkların dışlanması; özellikle azınlık grubun genç kuşaklarında marjinalleşmeye ve devamında toplumdaki tamamen kopuşa sebep olabilmektedir.

Göçmen barındıran toplumların yapılarının birbirlerinden farklı olması, birey ve etnik grupların özellikleri ile çoğunluk toplumunun her etnik gruba karşı tutum ve önyargılarının farklılığı düşünülünce entegrasyon teorilerindeki aşamaların kaçınılmaz olarak gerçekleşeceği ve entegrasyonun birbirini zorunlu takip eden süreçler silsilesi olduğu iddiasının geçerliliği azalmaktadır.

Çokkültürlü toplumlarda farklı etnik ve kültürel kökene sahip grup ve bireylerin adalet, özgürlük, demokrasi, sadakat, dayanışma gibi bazı ortak değerlere ve toplumun normlarına uymaları kültürel entegrasyon için kaçınılmazdır. Entegrasyonun başarısı için azınlık grupların biri kendi etnik grupları içinde bir biz duygusu, diğeri toplumun geneline, yaşadıkları ülkeye yönelik daha kapsayıcı bir biz duygusu olmak üzere iki katmanlı bir biz duygusuna sahip olmaları gerekmektedir.

Entegrasyon, yalnızca hâkim toplumun yararına olan ve onun talep etmesi gereken bir süreç olarak görülmemeli, bilakis göçmenlerin de kendilerini ifade etmelerine ve sosyo-ekonomik ilerlemelerine, kültürel açıdan zenginleşmelerine imkân sağlayan bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Kymlicka'nın "yetkinleştirici bütünleşme" olarak kavramlaştırmaya çalıştığı entegrasyon politikası da devletten azınlıklara yasal eşitlikler sağlanmasını, medyadaki ve okul kitaplarındaki göçmenlere karşı ayrımcı ve önyargılı yaklaşımlarla mücadele etmesini, göçmenlerin haftalık dinî gün tatili gibi taleplerini karşılamasını beklemektedir (Kymlicka, 2015:158).

Bir bütün halinde toplumda entegrasyonun gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek zor olmakla birlikte, bireylerin bakış açıları ve tutumları tek tek ölçülerek kısmen belirlenimlerde bulunulabilir. Ayrıca genel olarak toplumun norm ve kurallarına uyum durumu gözlemlenebilir. Bununla birlikte çok iyi entegre olduğu varsayılan bir azınlık grubun mensuplarından bazılarının uyuma aykırı bir davranışı o azınlık grubunun bütününe karşı entegrasyon bağlamında olumsuz yaklaşılmaya sebep olabilmektedir.

1.3. Katılım (Partizipation)

Türkçede katılım olarak karşılanan partisipasyon (İng. participation, Alm. Partizipation) kelimesi; Latince "katılımına izin vermek, paylaşmak, katılmak" anlamlarına gelen "participare" fiiline dayanmaktadır. Kelime bütünü parçası anlamına gelen "pars, partis" kelimesi ile hem almak, hem kapmak anlamına gelen "capere" sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur (Duden, online). Kelimenin köken anlamından katılımın iki taraflı olduğunu çıkarmak mümkünken ne Türkçede ne de Almancada tek bir sözcükle katılımın aktif ve pasif taraflarına vurgu yapmak mümkün görünmektedir. Katılan bireylerin katılan etkinliklerle ilgili söz hakkına sahip olup olmaması aktif ve pasif olma durumunu belirlemektedir. Başkasının sahip olduklarından nasiplenmek anlamını da içeren katılım, katılmak, beraber olmak, birlikte çalışmak, birlikte yapmak, birlikte şekillendirmek, payını almak gibi sözcüklerin ortak kavram alanında yer almaktadır (Duden, online).

Partisipasyon sosyolojik bir terim olarak toplumun belli kurumlarına, değerlerine katılım ve bunlarla özdeşleşme anlamına gelmektedir. Diğer bir açıdan partisipasyon demokratik yapı ve süreçleri içselleştirerek bunlara aktif katılımı da içermektedir. İlgili bireylerin sosyalleşmesinde belirli mekanizmalar ve içeriklerin yanı sıra, ilgili kurumlarda belirli kurumsal bilgi, iletişim ve yönetim kalıplarını öngören partisipasyon, günümüz liberal demokratik toplumlarının gelişiminin kilit bir bileşeni olarak görülmektedir (Hillmann 1994: 354).

Bir kişinin veya grubun çeşitli yapı ve organizasyonların farklı seviyelerdeki birimlerinde gerçekleştirilen karar alma veya uygulama süreçlerine katılımını ifade eden partisipasyon (Carigiet v.d. 2003:222) sosyolojik olarak birey ve kuruluşların (tüm paydaşların) karar alma ve irade oluşturma süreçlerine dahil edilmesine vurgu yapmakta iken politik olarak tüm vatandaşların siyasi irade oluşturma ve karar alma süreçlerine katılımını ifade etmektedir (Lenz&Ruchlak, 2001).

Siyasal katılımın çeşitli tanımlarını yapmak mümkündür. Siyasi katılım repertuarı; seçimlere katılım, siyasî partilere üyelik ve vatandaşların yetkililerle temasları gibi geleneksel siyasi katılım biçimlerine ek olarak başka birçok etkinliği içermektedir. Mesela değişik siyasî içerikli gösterilere katılım, sivil toplum çalışmalarına katılım gibi etkinlikler partisipasyon içerisinde değerlendirilir. Vatandaşların siyasal katılımı demokrasinin olmazsa olmaz bir bileşeni ve temel bir özelliğidir (Niedermayer 2005: 192).

Almanya'da 2005 yılında yürürlüğe giren Göç Yasası'nın hukukî çerçevesi ülkede yaşayan yabancıların entegrasyonunu iyileştirmeyi hedeflemektedir. Hükümetin hazırladığı ulusal entegrasyon planı atılması gereken somut adımları sistematik olarak sıralamaktadır. Söz konusu planda partisipasyon kavramı

anahtar rolü oynamaktadır. Çünkü planda entegrasyon partisipasyon üzerinden tanımlanmaktadır. Planda entegrasyonun hedefi ülkedeki bütün kesimlerin katılımı olarak vurgulanmaktadır. Toplumsal hayatın eğitim, iş, ekonomi, hukuk, kültür, din, sağlık, iskan gibi bütün alanlarında uygulanacak olan entegrasyon politikası katılımı hedeflemelidir. Burada göçmenlerin politik partisipasyonu en üst hedef olarak öne çıkarılmaktadır.

Almanya'da partisipasyon kavramının ön plana çıkmasında toplumun merkez alanlarında sunulan imkânlardan bütün kesimlerin adilane yararlanması, bu imkânlara katılımı mümkün olmadıkça başarıya ulaşmış bir entegrasyondan bahsedilemeyeceği anlayışı etkili olmaktadır, denilebilir. Bu durumda üst bir hedef olarak beliren politik partisipasyonun gerçekleşme düzeyi ile ilgili "Göç kökenlilerin politik katılımları ne durumdadır?, Politik katılımın karakteristik özellikleri nasıl açıklanabilir?, Siyasal sistem içerisinde politik katılımın hukuki altyapısı, göç kökenlilerde bireysel altyapısı mevcut mu?" gibi sorular gündeme gelmektedir. Nihayetinde konumuzla alakalı en önemli bir hususu da politik katılım-entegrasyon ilişkisi oluşturmaktadır.

Almanya'yı da etkileyen büyük ekonomik kriz, ülkedeki entegrasyon konularının arka plana itilmesine sebep olmuştur. Böyle dönemlerde göç ve entegrasyon konularının politik açıdan üstünün örtülmesi sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Ekonomik krizin aşılmasında da toplumun diğer ortak sorunlarının aşılmasında da toplumsal katılımın gerçekleşmesi vazgeçilmez bir katkı sunacaktır. Almanya'nın iş piyasasının hayati ihtiyaçlarını karşılamak üzere on yıllar boyunca işe göre uygun eğitime sahip olmayan insanlar dil sorunu gibi sebeplerle potansiyelleriyle uyumlu olmayan işlerde istihdam edildiler. Bu uygulamayla pek çok vasıflı göç kökenli bireyler de iş piyasasının güncel gereksinimlerine kurban edildiler. Bu kimselerin yetenekli ve vasıflı olabilme potansiyellerine ilgisiz kalmak ciddi bir sorun teşkil etmektedir ki bu yaklaşımın sonuçları; Alman ekonomisini, toplumsal sistemini ve göçmenlerin 3. ve 4. kuşaklarını olumsuz etkilemektedir (Bertelsmann, 2005).

Almanya'da partisipasyon hedeflerinin gerçekleşmemesinde çoğunluk toplumunun yeni kuşakları ile göç kökenli kuşakların katılım fırsatlarının dramatik ölçüde farklılaşmasının etkileri açıktır. Bu durum hem ülkedeki eğitime ilişkin raporlarda hem de göç kökenlilere ilişkin OECD verilerinde açıkça görülebilmektedir. Almanya'da göçmenler için başlangıçta var olan dezavantajlar özellikle eğitim, öğretim, çıraklık eğitimi ve istihdam şansları alanlarında yeni kuşaklara miras bırakılmaktadır (Bade, die Gaste).

YÖNTEM

Çalışma ile ilgili literatür taranmış, problem belirlenmiştir. Problemin tümünü ortaya çıkarabilecek mülakat soruları hazırlanmıştır. Konunun etraflı bir analizi için nitel araştırma yaklaşımıyla sivil toplum temsilcisi, uzman gibi kimselerle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşme soruları açık uçlu ve yarı-yapılandırılmış şekildedir. Çalışmada çokkültürlülük, entegrasyon ve katılım kavramları temel dinamiklerdir. Çalışmanın odak noktası ise Almanya Türklerinin birlikte yaşama dair geliştirilen kavram ve süreçlere bakış açılarıdır.

Sosyal olgulara fiziki olgular gibi yaklaşmak bazı hatalara sebep olabilir. Bu sebeple nitel araştırma taraftarları; inşacılığı, göreceliliği ve yorumsamayı gündeme getirmektedirler. Nitel analizde mülakat ve gözlem ağırlıklıdır. Açık uçlu sorular, derin mülakatlar, etnografik çalışmalar ve katılımlı gözlem, karşılıklı görüşme ifadeleri, monologlar; gazete, mektup, otobiyografi, el yazmaları, tekstler, kitaplar, resmi rapor ve tarihsel dokümanlar gibi yazılı metinler nitel araştırmanın kaynakları arasındadır. Ayrıca araştırma probleminin niteliği açısından problemle doğrudan ilişkili kimseler üzerine eylem araştırması da verimli sonuçlar ortaya koymaktadır. Ayrıca bireyin kendini ifade etmesindeki vücut dili, giyim tarzı ve diğer kendini ifade etme formları da nitel araştırma kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla nitel araştırma hem gözlemleri, hem de metin analizlerini içerir.

Nitel araştırmada konuyla ilgili olarak seçilen örneklem toplam nüfusun konuya olan ilgisinin bir örneğini temsil eder. Genişlikten çok derinlik arayışı içinde olan nitel araştırma; insanların, nasıl ve neden davrandıklarını, ne düşündüklerini ve eylemlerinin ne anlama geldiğini ortaya koymayı amaçlar. Önemsenen doğrulamaktan ziyade, keşfedebilmektir. Böylelikle eylemlerin ve düşüncelerin keşfedilmesi, sosyal organizasyonun ve sosyal yapının yeni formlarının ve değişiminin anlaşılması

amaçlanmaktadır (Şavran, 2010: 79-91). Bu doğrultuda çalışmada da mülakat ifadelerinin anlamı ve tutarlılığı belli teoriler aracılığı ile yorumlanmıştır.

Çalışmanın örnekleme ulaşmada dini kuruluşlar gibi sivil toplum kuruluşları ile kafeler gibi ticari kuruluşların katkısı vardır. Kartopu örnekleme içinde görüşülecek kişiler ölçüt temelli olarak seçilmiştir. Bu kişilerin Türk kökenli olmasına, temel eğitimden fazla bir eğitime sahip olmalarına, daha verimli sonuçlar elde edebilmek amacıyla çalışma konusuna alakadar olmalarına dikkat edilmiştir. Ayrıca bu kişiler daha zengin bulgulara ulaşmak amacıyla farklı kuşaklardan seçilmiştir. Aşağıda sınıflaması verilen görüşmecilerin kişisel özellikleri çalışmanın sonunda ekler kısmında sıralanmıştır.

Tablo 1: Mülakat Yapılan Kişilerin Sınıflandırılması

Grup	Sayı	Grup	Sayı
Farklı Kuşaklar	20	İmam	5
Öğretmen	4	STK Temsilcisi	13

Araştırmada mülakat, odak grup görüşmesi, gözlem ve dokümantasyon metotları kullanılarak, Almanya Türklerinin entegrasyon, çokkültürlülük ve katılım kavramlarına yaklaşımları tespit edilmiştir. Konuyla ilgili farklı kesimlerden ve kurumlardan kişilerle 42 mülakat ve bir grup ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş, elde edilen bulgular bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Örneklemin seçiminde kartopu örnekleme kullanılmıştır. Araştırma alanında kaynak kişilerden diğer görüşülecek kişilere kartopu gibi ulaşılması ile örneklem genişletilmiştir.

Araştırmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

1. *Almanya, bir göçmen ülkesi olduğunu deklare etmesine ve farklı kültürleri bünyesinde barındırmasına rağmen siyasal ve sosyal alanda çokkültürcü bir politika izlemekte ve içeriği tartışmaya açık bir entegrasyon politikası yürütmektedir.*
2. *Almanya Türkleri genel olarak, asimilasyon yerine, kendi kimlikleri ile Almanya'da var olma ve kendi kültürel değerlerini koruyarak Alman toplumu ile entegrasyon eğilimindedirler.*
3. *Almanya Türkleri katılıma dair yeni bir söylem geliştirmektedirler.*

BULGULAR

Almanya Türklerinin Birlikte Yaşamın Kavramlarına Bakışı

Diaspora Türklerinin çokkültürlülük konusunda iki farklı yaklaşım gösterdikleri söylenebilir. Bir grup çokkültürlülüğün Alman toplumunda yaşanmadığını, bu kavramın Almanya için teoriden ibaret olduğunu, toplumun çoğunluğunun da böyle bir isteğinin olmadığını, farklı kültürlerin barış içinde bir arada yaşamaları anlamında ABD, Kanada v.b. ülkelerde olduğu gibi 20. y.y. ikinci yarısında örnek olarak gösterilen şekliyle çokkültürlülüğün Almanya'da işlemediğini hatta Almanya'da çokkültürlülüğün politik olarak kabul edilmediğini, engellenmeye çalışıldığını, Almanya'nın göçmenlerin varlığını kabullenmekte çok zorlandığını ve geç kaldığını vurgulamaktadır. Diğer grup ise konuya gündelik yaşamdan yaklaşarak özellikle büyük şehirlerde farklı kültür unsurlarını çeşitli mekânlarda yan yana bulunuşlarından yola çıkarak çokkültürlülüğü sosyal bir olgu olarak görmektedir, Almanya'da sadece Almanların yaşamadığını, günümüz toplumlarının kültürel anlamda iç içe yaşadıklarını vurgulamaktadır. Bu bakış açısına sahip olanlar Türklerin ve Müslümanların çokkültürlülük olgusuna yabancı olmadığını, dinî anlamda bu olgu için birçok referans gösterebileceklerini belirtmektedirler.

Yapmış olduğumuz görüşmede Vereinigung islamischer Kulturzentren (VIKZ) Yöneticisi Erol Pürlü bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

Tarihimiz ve kültürümüz açısından bizim bildiğimiz bir kavram. Almanya ise bu kavramı çok sonra tanıdı. Yahudilik tecrübesi dışında Almanlar, bu olgu ve kavramla işgücü göçüyle birlikte tanıştı. İlk gelenler Almanlar tarafından misafir olarak görüldü. Hem Almanlar hem de kaynak ülkeler göç olgusunu önemsemedi. 90'lı yıllar itibariyle kalıcılık gündeme geldi. İlk aşamada entegrasyonla doğrudan asimilasyon amaçlandı. Polonya'dan gelip de asimile olanlar var. Almanya'da çokkültürlülük var ancak Alman toplumu çokkültürlü bir toplum demek, zor. Ama Alman toplumunu yekpare olarak algulamak da zor. Belli bir bağlamda çokkültürlülük var. Ancak ABD'deki gibi değil. Alman devleti bu

konuda çok geç kaldı. Göçmenlere demografi gereği ihtiyaç duyuyorlardı ama göç ülkesi olduklarını çok geç kabul ettiler. Devlet artık göçmenleri de nazarı dikkate alan politikalar üretiyor ancak önemli olan politikacıların değil halkın çokkültürlülüğü benimsemesidir. (33. Mülakat)

Genel olarak çokkültürlülük kavramına olumlu yaklaşan diaspora Türklerinin olgusal olarak yaşanan bir durumun Alman toplumu tarafından nasıl algılandığı konusunda tereddütleri bulunmaktadır. Alman toplumu bu durumu ne kadar içselleştirebilir ve mesela Türkçenin yaşatılmasına ne kadar rıza gösterebilir? Hâlbuki bizim çalışmamız dâhil birçok araştırmacının tespit ettiği gibi Türklere ve Müslümanlara birçok alanda uygulanan ayrımcılık, farklı kültürlere tahammülsüzlüğün göstergesi durumundadır. Ancak buna rağmen toplumsal planda çokkültürlülüğün yaşandığını düşünenler az değildir.

Yapmış olduğumuz görüşmede Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) Gençlik Teşkilatı Başkanı Gürcan Mert bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

Toplumun dörtte birinden fazlası "göçmen kökenli". Hem çok kültürlü hem de çok dinli bir toplumdur söz edilebilir. Bunu evliliklerde, çocukların isimlendirilmesinde ve komşuluk ilişkilerinde görmek ve yaşamak mümkün. Ancak genel olarak yaşlı Almanlar muhafazakâr, yeni nesiller ise hız ve haz çağının bireyleri. Almanya'da Türkler için üretilen yeni bir kültürden söz edilebilir. Basit bir örnek olarak bunun somutlaşmış halini dönerde görebiliriz: "dönere mayonez sıkılmak" buralarda üretilen bir tarz. (26. Mülakat)

Alman hükümetlerinin politikalarına eleştirel yaklaşan diaspora kuşakları, politikacıların çokkültürlü bir toplumun tek kültürlü bir topluma göre daha zor yönetileceği için tercih etmeyeceğini düşünmektedirler. Bununla birlikte dünya ihracat şampiyonu olmuş, yüksek teknolojiler üreten bir ülke olan Almanya demografik özellikleri sebebiyle dışarıdan işgücü ihtiyacını karşılamak durumundadır. Refah toplumu özellikleri gösteren bir ülkede çalışma şartlarının zor olduğu birçok sektör için farklı kültürlerden de olsa işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır ve bu işgücü de genellikle göç kökenlilerden karşılanmaktadır.

İkinci kuşaktan öğretmen Emine Hanım, Alman toplumunun çokkültürlü olup olmaması hakkında şu hususları belirtmektedir:

Almanya sosyal ve ekonomik olarak kesinlikle çok kültürlü bir toplum. Ancak siyasi ve idari olarak bilinçli bir şekilde toplumun bu özelliği bastırılmak, kötülenmek ve karalanmak isteniyor. Özellikle İslam ve Türk kültürü söz konusu olduğunda bu durum açıkça ortaya çıkıyor. (42. Mülakat)

Almanya'nın çokkültürlülük konusundaki durumunun genel olarak olumsuz bir görünüm arz etmesini "Leitkultur" tartışmaları bağlamında toplumun önemli bir kesiminde hâkim olan "tek kültürcü" eğilimle açıklamak mümkündür. Nitekim görüştüğümüz birçok kimse de aynı yaklaşımı paylaşmaktadır. Çokkültürlü bir toplum olma yönündeki gayretleri, hâkim/ üstün kültür anlayışının yavaşlattığı; olgusal olarak yaşanan bir durumun politik anlamda engellenmeye çalışıldığı; topluma tek bir kültürün dayatıldığı, farklı kültürlerin bir şemsiye altında toplanmak istendiği vurguları görüştüğümüz kimselerin genel değerlendirmeleridir.

İki binli yılların başından itibaren diaspora Türklerinin kimi temsilcileri tarafından alternatif olarak farklı kavramların tedavüle sokulması teklif edilegelse de entegrasyon kavramı uzunca bir süre gündemde kalabilmiş ve işlevselliğini koruyabilmiştir. Yaşanılan topluma uyum sağlama anlamında göçmenlerden belli beklentilerin olması ilk dönemlerde anlamlı kabul edilebilse de zamanla kimi politikacıların gerçek amacın asimilasyon olduğunu ifşa etmeleri ve üçüncü kuşaktan itibaren ülkeye dışarıdan gelenlerin uyumu değil küçük yaşlardan itibaren Alman eğitim sistemine dahil olan bireylerin uyumundan bahsedilmesi entegrasyon kavramını anlamsızlaştırmıştır. Yapmış olduğumuz mülakatta Türk-Alman Yazarlar Birliği Başkanı Mahmut Aşkar, bu konuda şu hususları dillendirmektedir:

Medyada manşetler atılıyor: "Türkische Akademiker kehren zurück." (Türk akademisyenler geri dönüyor.) Neden, neden Almanya'da yetişen gençler burada kalmıyorlar da Türkiye'ye dönüyorlar? Bu soru Alman yetkililerce cevaplanmalı. Demek ki Almanya burada doğan, yetişen gençleri burada

tutamıyor. Diğer taraftan hapisanedeki gençler de burada doğdu ve burada yetişti. Bu meseleleri belli kavramlara hapsetmek, bir anlamda kitleleri mankurtlaştırmaz. Maalesef değişik vesilelerle ortaya çıkmaktadır ki çoğunluk toplumunun geneline göre Alman toplumuna uyum sağlamak demek, kendi kültürünü terk etmek demektir. Çünkü Katolik soruyor: "Niye domuz eti yemiyorsunuz, kadınlar niçin başlarını örtüyor?"... (25. Mülakat)

Yeni kuşaklar vergilerini ödeyip katkı sundukları toplumda gettolarda yaşamak derdinde değildir ve entegrasyonla asimilasyonu kast eden söylemlere rağmen sosyal haklardan ve eğitim haklarından feragat etmeme vurgusu yapmaktadırlar. Onlara göre kökenlerin toprakları kutsanmamalı ve Almanya "yeni vatan" olarak benimsenmelidir ve karşı karşıya olunan olgu öyle bir olgudur ki ölüncüye kadar değil öldükten sonra da devam etmektedir. Nitekim son on yılda Müslüman mezarlıklarında artış söz konusudur.

Yapmış olduğumuz görüşmede VIKZ Yöneticisi Erol Pürlü entegrasyon kavramı çerçevesinde şu hususları vurgulamıştır:

Kavramları siyaset üretiyor. Tabii ki göçmenlerin yaşadıkları mekânlara uyum sağlaması, o toplumun dilini öğrenmesi gerekir. Ancak dini, etnik kimliğini muhafaza edebilmesi, dışlanma görmemesi de gerekir. Gelen uyum sağlamalı ve topluma katkıda bulunmalı. Ancak bunlar beklenirken aynı zamanda kendi kökleriyle irtibatı kesmesi beklenmemeli. İnsan bence bir topluma o toplumun dilini tam konuşmadan da entegre olabilir. Bunu birinci kuşak başardı. Yeni kuşakların dilden bağımsız başka sorunları olabiliyor eğitim, sosyal statü gibi. Devletin entegrasyon konusunda önemli görevleri var. Mesela eğitim sistemini göçmenlere de açmalı. Entegrasyon artık bizim için abes bir kavram. Bu kavram yerine Inklusion (Toplumsal İçerme), Partizipation (Katılım), Interkulturelle Eröffnung (Kültürlerarası Açılım) gibi kavramlar kullanılmalı. Müslümanlar da kamu işlerinde yeterince görevlendirilmeli. (33. Mülakat)

Partisipasyon konuları bağlamında yapılan tartışmalardaki tek taraflı ve önyargılı tutum Almanya kamuoyu ve politika gündeminde dikkat çekmektedir. Göçmenler ve göç kökenlilerin meseleleri gündeme gelince özellikle "töre cinayetleri", "zorla evlilik", "kadınlara sünnet uygulaması", gettolaşma", "paralel toplum" ve sorun merkezleri gibi gösterilmek istenen "etnik koloniler"de örgütlenmişlik gibi ürkütücü söylemler dikkat çekmektedir. Var olan sorunlar önyargılarla ve çözüme odaklı olmayan yaklaşımlarla büyütülerek gündemleştirilmektedir.

Göç kökenlilerin toplumsal hayatın henüz başlangıcında okul eğitiminde, çıraklık öğreniminde ve mesleki nitelikleri kazanmada uğradıkları ayrımcılık yaşam boyu süren ayrımcılığa zemin oluşturmaktadır. Maruz kalınan bu ayrımcılıklar giderek toplumsal bütünleşmeyi, katılımı dinamitleyen öfkeye yol açmaktadır. Göç kökenli nüfusun çoğunluk toplumu tarafından kabul görmemesi özellikle belli vasıflara sahip gençlerde Almanya'ya aidiyet geliştirmeyi engellediği gibi geleceği köken ülkede arama tepkisine sebep olmaktadır (Sezer, TASD Araştırması). Çoğunluk toplumu tarafından kabul görmeme ve ayrımcılık vasıfsız gençlerde ise ruhsal kırılmalara, düş kırıklığına, öfke ve nefret gibi tepkilere yol açmaktadır.

Almanya'daki varoluş mücadeleleri yarım asrı çoktan aşmış olan Almanya Türkleri meselelere siyasetçilerin ve medyanın çizdiği çerçevenin dışından bakabilmektedirler. Yaşanan her sosyal/politik gelişmeyle kendi statülerini yeniden gözden geçirme mecburiyeti yaşamaktan yorulmuş olan yeni kuşaklar ayaklarını daha sağlam zemine basma çabasında görünmektedirler. Yapmış olduğumuz mülakatta bir dönem İslam Toplumu Millî Görüş Teşkilatında (İslamische Gemeinschaft Millî Görüş, İGMG) üst düzey yöneticilik yapmış olan üçüncü kuşaktan hukukçu Abdulgani Bey, şu hususları dile getirmektedir:

Entegrasyon kavramı 2007'lerden itibaren bizim reddettiğimiz bir kavram. Özellikle İslam Konferansıyla birlikte entegrasyon kavramının ne derece "yok saymaya", eritmeye yönelik olduğu açığa çıkmış durumda. Entegrasyon yerine bizim tercih ettiğimiz kavram "Partizipation". Eşit seviyedeki paydaşların birlikte hareket etmelerini de vurgulayan bir kavram olması tercih sebebimiz. Alman politik arenasında CDU ve SPD arasında yapılan "Wertekonsens", "Wertpluralismus" tartışmalarından da

anlaşılacağı üzere kendi toplumsal yapıları içinde "değerler" tartışması yapan toplumsal önderler "yabancılar" üzerinden kendi iç tartışmalarını örtme gayretindedir. Entegrasyon asimilasyonun bir aşamasında ibarettir. Meselelere Alman politikası ve toplumsal yapısını da gözetken daha geniş kavramlarla bakmak gerekmektedir. Almanyalı Türkler tarafından bu meselelere bakıldığında onların bu toplumun bir parçası oldukları bilincini tam taşıyamama, toplumsal sistem içerisinde statü elde etme mücadelesinde zayıf kalma gibi sorunları bulunmaktadır. Almanlar açısından ise zaten kabullenememe durumu söz konusudur...(16. Mülakat)

Görece uzun bir süreçten sonra diaspora Türklerini toplumun bir parçası olarak değil de yalnızca belli sektörlerin yürütülmesi için kullanılan işgücü olarak görmek, bunca zaman sonra satır aralarında hala "Ne zaman döneceksiniz?" sorusunu onlara yöneltebilmek, güzel Almanca konuşan bir "içlerinden Türk'le" karşılaştıklarında "Aa! Çok güzel Almanca konuşuyorsunuz." diyebilmek önyargıların yıkılması ve toplumun bütünleşmesi anlamında daha çok yapılması gerekenin olduğunu gösterir niteliktedir. Ancak farklılıkları tanıma ve onlara saygı konusunda Alman toplumunun kazanımlarını gösterecek birçok örnekten de bahsedilebilir ve sonuçta farklı eğilimleri temsil eden politik ve sosyal kesimlerin varlığı göz ardı edilemez. Nitekim DİTİB Köln Merkez Camii inşaatı tartışmalarında da görüldüğü gibi Alman toplumunun önemli bir kesimi aşırı sağcı ve ırkçı yaklaşımlara prim vermeye eğilimindedir.

Kimliğin toplumsal mekanlarının bir niteliği olarak diaspora Türklerinin Alman toplumuyla bütünleşmesinin önünde engeller konusunda çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Diaspora Türklerinin kültürel kimliklerini korumak amacıyla kendi içlerine kapandıklarını, en azından bu sebeple değerler çatışması yaşadıklarını savunanlar bulunmaktadır. Hatta aşağıda Alman toplumuyla sosyo-kültürel mesafe başlığı altında sunulan ilgili tabloda, gençlerin çoğunluğunun ailesinin değerleriyle çevrenin değerlerinin çatıştığını belirttiği görülecektir. Üzerinde derinlemesine incelemelerin yapılması gereken bu konuda Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF) Genel Başkanı Hüseyin Mat, kendisiyle yaptığımız mülakatta kendi pozisyonlarını şu ifadelerle açıklamaktadır:

Aleviler uyuma en açık kesimdir. Bunun sebebi Alevilikte ümmetçi, biatçı, radikal kuralların olmamasıdır. Türkler için genel olarak evde anlatılanlarla dışarıda yaşananlar farklı olduğu için bir çatışma söz konusudur. Alevilik insanı olduğu gibi kabul etmeyi vurgular. İslam son dindir, herkes onun hak olduğunu kabul etmeli anlayışı gerilim oluşturuyor. Kendi inançlarını başkalarına aktarma gerilimi. Kurallar dizisi, aile otoritesi Avrupa değerleriyle çatışıyor...(35. Mülakat)

Aynı paralelde Türklerin dinleri ve kültürlerinin Alman toplumuyla entegre olmalarına engel olduğunu düşünen her iki taraftan kimseler bulmak mümkündür. Onlara göre Türk her zaman için "Avrupa'nın ötekisi"dir ve bir sorun teşkil eder. Bu anlamda mesela camiler olmasaydı Türkler kolayca asimile edilebilirdi, görüşünü savunanlar bulunmaktadır. Ancak diğer yandan diaspora Türklerinin çoğunluk toplumuyla bütünleşme sorununu aynı göz hizasında iletişim kuramamaya bağlayanlar da bulunmaktadır ki bunlara göre mağdur duruma düşürülenlerin uyum doğrultusunda inisiyatif almaları imkansızlaşmaktadır.

Diasporadaki yaşam süresi uzadıkça toplumsal kesimlerin birbirleriyle güven içinde ilişki inşa etmelerini engelleyici niteliğe sahip nice toplumsal hadise kolektif hafızada biriktirilmiştir, denilebilir. Bu hadiselerin sorumluluğu Alman toplumunun geneline teşmil edilemez olsa da içerisinde ayrımcılık, ırkçılık barındıran her yeni olay eskilerin acı hatıralarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Aradan geçen çeyrek asırlık süreçten sonra Mölln ve Solingen olaylarının böyle bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Yapmış olduğumuz görüşmede DİTİB Gençlik Teşkilatı Başkanı Gürcan Mert bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

Türkler ile Almanlar arasında önemli kültürel farklar olduğu söylenebilir. Bunlar birbiriyle bağdaşmayan kültürler. Almanca genel olarak Türklere zor gelen bir dil, göçmenlerin mağdur pozisyonuna itilmeleri, ırkçı cinayetleri davalarında (NSU) devletin Türkler nazarında güven kaybetmesi, aslında taa Bosna Savaşı'ndan beri Müslümanların Avrupa'ya karşı tepki duymaları, Mölln ve Solingen katliamlarının bıraktığı izlerin etkisi... bütün bunlar Türklerin Alman toplumuna uyumunu olumsuz etkileyen faktörler arasında. Sonuçta son dönemde Türkiye'de oluşan görece refah üniversite mezunu gençler arasında geri dönme tutumu olarak kendini göstermekte. (26 .Mülakat)

Diasporik mekanlarda toplumsal bütünleşme sorununa göç kökenlilerin çoğunluk toplumuna uyması sorunu olarak klişe bir bakışla yaklaşıldığında diaspora Türklerinin kalıcılığı içselleştirememeleri, Almanya'nın gündemine eklenememelerini, toplumsal statü elde edememeleri, Almanca konusundaki yetersizlikleri, gettolarda yaşama eğilimleri, ayrımcılığa uğramaları sebebiyle özgüven sorunu yaşamaları gibi sorunları sıralamak ve bu sorunlar çözümlerse uyum sorunundan eser kalmaz demek; yeni kuşakları pek tatmin etmez görünmektedir. Yapmış olduğumuz mülakatta ikinci kuşaktan Sosyal Hizmetler Uzmanı Fatih Bey, konuyla ilgili şu hususları dile getirmektedir:

Alman sosyal sistemi, toplumsal statülerdeki boş pozisyonları ilkokuldan itibaren planlıyor, dolduruyor. Hans-Joachim Hoffmann-Nowotny gibi bazı sosyologların dikkat çektikleri Unterschichtung süreci göçmenlerle birlikte işletiliyor. Yeni toplumsal durumlar için önce çeşitli teoriler üretilip ardından kurumların bu teorilere göre yeni kuşakları yönlendirmesi sağlanıyor."Kara kafalılar, bunlar okuyamazlar." ön yargılarıyla ve ailelerin de bunu kolaylaştırıcı tavırlarıyla çocuklar başarısızlığa mahkûm ediliyor. (1.Mülakat)

Avrupa değerlerinin; insan hakları söyleminin; Alman Anayasasının insan onurunu, din ve vicdan özgürlüğünü vurgulayan prensiplerinin pratikte ne tür işlevler gördüğü göç ve göç kökenliler bağlamında ortaya çıkan sorunlara yaklaşımlarda açıklık kazanmaktadır. Yapmış olduğumuz görüşmede VIKZ Yöneticisi Erol Pürlü, bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

İnsan onurunu esas alan bir bakışla yaklaşılmalı. Alman anayasasının gereği de bu zaten. Sorunları çözebilmek için insana insan olarak değer vermek gerekiyor. Alman toplumunun sorunlarını yalnızca göçmenlere yüklememek gerekir. Sosyal statüsü düşük olan Almanlarla göçmenlerin sorunları benzer. İşsizlik, eğitimsizlik, sosyal statü... Dil dışında okullarda çok başarılı Türk çocukları var. Ama maalesef eğitim ve işgücü piyasasında ayrımcılık var. Müslüman ve Türkler iş başvurularında kabul alamazken, anonim başvuru uygulanan yerlerde liyakatleri yeterli olanlar işe kabul ediliyor. İslam algısı toplumda olumsuz. Politikacılar da % 10 uyum sağlayamayan kesim üzerinde duruyor, % 90'ı görmüyor. (33. Mülakat)

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Almanya Türklerinin sorunları ve toplumsal koşullar uzunca bir süre entegrasyon ve çokkültürlülük kavramları üzerinden betimlenmiş, analiz edilmiş ve tartışılmıştır. Bu kavramsal tercihler çoğunlukla dışarıdan bir bakış izlenimi verse de kimi zaman çeşitli kesimlerce içselleştirilmiştir. Söz konusu kavramların politikacılar ve medya tarafından da sık sık kullanılmaları, bunların işlevsellik kazanmasını ve geniş bir literatüre ulaşmasını sağlamıştır.

Almanya Türkleri, çokkültürlülük konusunda genel olarak iki farklı bakışa sahiptir. Bir kesim, çokkültürlülüğün Almanya için teoriden ibaret olduğunu savunmaktadır. Bunlara göre çokkültürlülük Almanya'da politik olarak kabul edilmemektedir. Hatta çokkültürcü politik yaklaşımlar engellenmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşıma göre Almanya, göçmenlerin varlığını kabullenmekte çok zorlanmış ve nihayet kabullenmekte de geç kalmıştır. Diğer kesim ise konuya gündelik hayattan bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Onlar, özellikle büyük şehirlerde farklı kültür unsurlarının yan yana bulunuşlarından yola çıkarak çokkültürlülüğü sosyal bir olgu olarak görmektedir. Onlara göre Almanya'da sadece etnik Almanlar yaşamamaktadır, hatta günümüzde bir çok toplum kültürel anlamda iç içe yaşamaktadır.

Çokkültürlülük kavramına olumlu yaklaşan diaspora Türklerinin zihinlerinde, olgusal olarak yaşanan bir durumun Alman toplumu tarafından nasıl algılandığı konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Mesela toplumun çoğunluğu azınlıkların kültürel kimliklerinin yaşatılmasına ne kadar toleranslı yaklaşacaktır ya da Almanya Türkleri için vazgeçilmez görünen Türkçenin yaşatılması konusunda ne tür fedakârlıklar gösterebileceklerdir gibi sorular canlılığını korumaktadır. Alman hükümetlerinin entegrasyon politikalarına eleştirel yaklaşan yeni kuşaklar; politikacıların çokkültürcü politikaları, böyle bir toplumun tek kültürlü bir topluma göre daha zor yönetileceği için tercih etmeyeceğini düşünmektedir. Diğer taraftan dünya ihracat şampiyonu olmuş, yüksek teknolojiler üreten bir ülke olan Almanya; demografik sorunlar sebebiyle ve çalışma şartlarının zor olduğu birçok sektör için farklı kültürlerden işgücü istihdam etmek durumundadır.

Almanya'nın çokkültürcülük politikalarında genel olarak olumsuz bir görünüm arz etmesini bu ülkede hâkim olan "tek kültürcü" eğilimle açıklanabilir. Toplumdaki çokkültürlülük yönündeki gayretler, hâkim/ üstün kültür anlayışı ile akamete uğratılabilmekte; olgusal durum politik açıdan engellenmeye çalışılmaktadır. Nihayetinde farklı kültürler bir şemsiye altında toplanmak istenmektedir.

Almanya Türkleri, entegrasyona alternatif olarak farklı kavramlar [*Inklusion (Toplumsal İçerme)*, *Partizipation (Katılım)*, *Interkulturelle Eröffnung (Kültürlerarası Açılım)*] önermektedirler. Bu yönelimde etkin olan faktörlerin belki de birincisi değişen kuşaklarla birlikte sorunlara yaklaşımın da revize edilmesi gereğidir. Yaşanılan topluma uyum sağlama anlamında göçmenlerden belli beklentilerin olması ilk dönemlerde anlamlı kabul edilebilir. Ancak zamanla kimi politikacıların gerçek amacın asimilasyon olduğunu ifşa etmeleri ve üçüncü kuşaktan itibaren ülkeye dışarıdan gelenlerin uyumu değil küçük yaşlardan itibaren Alman eğitim sistemine dahil olan bireylerin uyumundan bahsedilmesi entegrasyon kavramını anlamsızlaştırmıştır.

Almanya Türklerinin yeni kuşakları; vergilerini ödeyip katkı sundukları toplumda gettolarda yaşamak derdinde değillerdir. Onlar; entegrasyonla asimilasyonu kast eden söylemlere rağmen, entegrasyon kavramı çerçevesinde sunulan sosyal haklardan ve eğitim haklarından feragat edecek bir eğilimde görünmemekte, meselelere siyasetçilerin ve medyanın çizdiği çerçevenin dışından bakabilmektedirler. Yaşanan her sosyal/politik gelişmeyle kendi statülerini yeniden gözden geçirme mecburiyeti yaşamaktan yorulmuş olan yeni kuşaklar ayaklarını daha sağlam zemine basma çabasındadırlar.

Alman toplumunda Türkiye kökenlilerin dinleri ve kültürlerinin, onların Alman toplumuyla entegre olmalarına engel olduğunu düşünen kimseler bulmak mümkündür. Onlara göre Türk her zaman için "Avrupa'nın ötekisi"dir ve bir sorun teşkil eder. Bu bağlamda mesela camiler olmasaydı Türkler kolayca asimile edilebilirdi, görüşünü savunanlar bulunmaktadır.

Çokkültürlü bir toplumda entegrasyon sorununa göç kökenlilerin çoğunluk toplumuna uyması sorunu olarak dar bir bakış açısıyla yaklaşıldığında Almanya Türklerinden kaynaklı görünen kimi sorunları alt alta sıralamak mümkündür. Bu yaklaşıma göre diaspora Türklerinin kalıcılığı içselleştirememeleri, Almanya'nın gündemine eklenememeleri, toplumsal statü elde edememeleri, Almanca konusundaki yetersizlikleri, gettolarda yaşama eğilimleri, ayrımcılığa uğramaları sebebiyle özgüven sorunu yaşamaları gibi sorunlar çözülsünce uyum sorunundan eser kalmaz. Ancak bu yaklaşım tarzı yeni kuşakları pek tatmin etmez görünmektedir. Avrupa değerlerinin, insan hakları söyleminin; Alman Anayasasının insan onurunu, din ve vicdan özgürlüğünü vurgulayan prensiplerinin pratikte ne tür işlevler gördüğü göç ve göç kökenliler bağlamında ortaya çıkan sorunlara yaklaşımlarda açıklık kazanmaktadır.

Gerek çoğunluk toplumun, gerek politika üreticilerin kimi zaman belki plansızca yöneltilen kültürel azınlık grubu bütün içinde eritme; azınlık grubu bütünden yalıtma, ayrıştırma ya da azınlık gruba karşı ayrımcılık gibi durumlar entegrasyonun gerçekleşmesini engelleyen olgular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alan araştırmamızda gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde katılımcılara yönelttiğimiz; "Çokkültürlülük hakkında ne düşünüyorsunuz?", "Sizce Alman toplumu çokkültürlü bir toplum mu?", "Sizce Alman devleti/ hükümetleri Almanya 'da çokkültürlülüğü teşvik ediyor mu?", "Entegrasyon hakkında ne düşünüyorsunuz?", "Sizce Alman devleti/ hükümetleri entegrasyonla neyi amaçlıyor?" ve "Sizce Türklerin Alman toplumuna entegre olmalarının önünde ne tür engeller var?" şeklindeki sorulara aldığımız cevapların analizlerinden oluşan bütün bu değerlendirmelerle "*Almanya, bir göçmen ülkesi olduğunu deklare etmesine ve farklı kültürleri bünyesinde barındırmasına rağmen siyasal ve sosyal alanda çokkültürcü bir politika izlememekte ve içeriği tartışmaya açık bir entegrasyon politikası yürütmektedir.*" şeklindeki hipotezimiz ve "*Almanya Türkleri genel olarak, asimilasyon yerine, kendi kimlikleri ile Almanya'da var olma ve kendi kültürel değerlerini koruyarak Alman toplumu ile entegrasyon eğilimindedirler.*" şeklindeki hipotezimiz ve "*Almanya Türkleri katılıma dair yeni bir söylem geliştirmektedirler.*" şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Ek I: Mülakât Yapılan Kimselerin Özellikleri

Sıra	Rumuz	Grup	Meslek / Tahsil
1	Fatih Bey	2. Kuşak	Sosyal Hizmetler
2	Filiz Hanım	Öğretmen	Öğretmen
3	Kasım Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip
4	Ahmet Dilek	Kurum Temsilcisi	Köln Din İşleri Ataşesi
5	Mehmet Akif Bey	3. Kuşak	Üniversite Öğrencisi
6	M. Ali Bey	Öğretmen	Öğretmen
7	İhsan Bey	1. Kuşak	İnşaat Mühendisi
8	Mustafa Bey	1. Kuşak	İşçi Emeklisi
9	Mehmet Bey	2. Kuşak	Ekonomist, Taksi Şoförü
10	Engin Bey	STK Temsilcisi	ABİ, Siyaset Bilimci
11	Tamer Bey	3. Kuşak	Teknisyen (Üniversite)
12	Salih Bey	2. Kuşak	Oto Alım- Satım (Üniversite)
13	M. Emin Bey	1. Kuşak	Tüccar (Üniversite)
14	Süleyman Bey	2. Kuşak	Teknisyen (Üniversite)
15	Ahmet Bey	2. Kuşak	Mimar
16	Abdulgani Bey	3. Kuşak	Hukukçu, IGMG Yöneticisi
17	Hasan Bey	2. Kuşak	Kitabevi Yöneticisi
18	Ali Kızılkaya	STK Temsilcisi	STK Yöneticisi (Üniversite)
19	Lokman Bey	2. Kuşak	Tesisat Ustası
20	Mustafa Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip
21	Selahattin Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip
22	Sami Bey	2. Kuşak	DİTİB Yöneticisi (Üniversite)
23	Murat Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip, DİTİB Yöneticisi
24	Hasan Bey	STK Temsilcisi	DİTİB Yöneticisi
25	Mahmut Aşkar	STK Temsilcisi	Yazar
26	Gürcan Mert	STK Temsilcisi	DİTİB Yöneticisi (Üniversite)
27	Hasan Bey	2. Kuşak	Telefon Tamircisi
28	Recep Erzen	STK Temsilcisi	ATİB Yöneticisi
29	Caner Bey	3. Kuşak	Üniversite Öğrencisi
30	Ali Bey	STK Temsilcisi	Referans Dergisi (Üniversite)
31	Mete Bey	STK Temsilcisi	Yayinevi Yöneticisi (Üniversite)
32	Engin Bey	3. Kuşak	Pazarlamacı
33	Erol Pürlü	STK Temsilcisi	VIKZ Yöneticisi
34	Yılmaz Kahraman	STK Temsilcisi	AABF Yöneticisi
35	Hüseyin Mat	STK Temsilcisi	AABF Yöneticisi
36	Hüseyin Bey	STK Temsilcisi	IGMG Yöneticisi
37	Emre Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip
38	Alpaslan Bey	2. Kuşak	Belediye Çalışanı (Üniversite)
39	M. Ali Bey	1. Kuşak	İşçi Emeklisi
40	Sadık Bey	Öğretmen	Öğretmen
41	Zehra Hanım	2. Kuşak	STK Yöneticisi
42	Emine Hanım	Öğretmen	Öğretmen

Ek II: Mülakat Soruları

1. Ad Soyad:..... Yaşımız?.....
 2. Vatandaşlığımız?..... Cinsiyet:.....
 3. Eğitim düzeyiniz nedir?.....
 4. Kaç yıldır Almanya'da yaşıyorsunuz?.....
 5. Doğum yeriniz?.....
 6. Mesleğiniz/ Okulunuz/Bölümünüz?.....
 7. Çokkültürlülük hakkında ne düşünüyorsunuz?
 8. Sizce Alman toplumu çokkültürlü bir toplum mu? (Hakim kültür, üstün kültür tartışmaları...)
 9. Sizce Alman devleti/ hükümetleri Almanya 'da çokkültürlülüğü teşvik ediyor mu?
 10. Entegrasyon hakkında ne düşünüyorsunuz?
 11. Sizce Alman devleti/ hükümetleri entegrasyonla neyi amaçlıyor?
 12. Sizce Türklerin Alman toplumuna entegre olmalarının önünde ne tür engeller var?
 13. Üçüncü kuşağa etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılık yapılıyor mu?
 14. Alman eğitimi Türk öğrencilere nasıl bir vatandaşlık bilinci kazandırıyor?
 15. Üçüncü kuşağın başarısını arttırmak için neler yapılabilir?
 16. Almanya'da kültürlerarası eğitimin verildiğine inanıyor musunuz?
 17. Eklemek istediğiniz başka bir şey var mı?
- Zaman ayırdığınız için çok teşekkürler.

KAYNAKLAR

1. Açık Toplum Enstitüsü (2010). *Muslims in Europe, A Report on 11 EU Cities, At Home in Europe Project*. Macaristan: Open Society Institute.
2. Aslan, A. (2018). *Çokkültürlülük ve entegrasyon tartışmaları bağlamında üçüncü kuşağın kimlik algısı ve din: Köln örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Bertelsmann (2005). *Gesellschaftliche Kosten der Nichtintegration von Zuwanderinnen und Zuwanderern in Kommunen*. Bern: Büro für Arbeits- und Sozialpolitische Studien.
4. Caldwell, C. (2011). *Avrupa'da devrimin yansımaları göç, islam ve batı*. (Çev. H. Kaya). İstanbul: Profil.
5. Carigiet, E.; Mäder, Ueli ve Bonvin, J. (2003). *Wörterbuch der Sozialpolitik*. Zürich: Rotpunktverlag.
6. Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. (Çev. B. U. Bal, İ. Akbulut). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
7. Doytcheva, Milena (2009) *Çokkültürlülük*. (Çev. T. A. Onmuş). İstanbul: İletişim.
8. Erincik, S. (2011). Kimlik ve çokkültürcülük sorunu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 52:2, ss. 219-241.
9. Erkal, M. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Der.
10. Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve ulusaşırı toplumsal alanlar*. (Çev. A. Z. Gündoğan-C. Nacar), İstanbul: Bağlam.
11. Freyer, H. (2012). *Sosyoloji kuramları tarihi*. İstanbul: Doğu Batı.
12. Günay, Ünver (2012). *Din sosyolojisi*, İstanbul: İnsan.
13. Hillman, K.-H. (1994). *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart: Kröner.
14. Kaya, A. (2000). *'Sicher In Kreuzberg' Berlin'deki Küçük İstanbul- Diasporada Kimliğin Oluşumu*. İstanbul: Büke.
15. Kula, O. B. (2012). *Almanya'da Türk kültürü: çok-kültürlülük ve kültürlerarası eğitim*. (Çev. A. Keskin). İstanbul: İst. Bilgi Üniversitesi.
16. Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık. Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
17. Lenz, C.; Ruchlak, N. (2001). *Kleines Politik-Lexikon*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
18. Niedermayer, O. (2005). *Bürger und Politik-Politische Orientierungen und Verhaltensweisen der Deutschen*. Wiesbaden: VS Verlag.
19. Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*. (Çev. B. Tanrıseven). Ankara: Phoenix.
20. Perşembe, E. (2005). *Almanya'da Türk kimliği din ve entegrasyon*. Ankara: Araştırma.
21. Perşembe, E. (2009). Almanya'da çokkültürlü yapının ayrıştırılan unsuru olarak müslümanlar ve entegrasyon deneyimleri. *Milel ve Nihal*, 6 (2), ss. 233-263.
22. Somersan, S. (2004). *Sosyal bilimlerde etnisite ve ırk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
23. Şavran, T. G. (2010). *Nitel ve nitel araştırmalarda kullanılan araştırma teknikler*. Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
24. Toksöz, G. (2006). *Uluslararası emek göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Elektronik Kaynak:

1. Duden, Online. <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/partizipation>, Erişim: 21.06.2019.
2. Bade, Klaus J., Almanya'da Entegrasyon ve Katılımcılık. <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi807.html>, Erişim: 21.06.2019.
3. Sezer, Kamuran, <http://tasd.futureorg.de>, Erişim: 21.06.2019.